

Lidové zvyky, literatura, divadlo, architektura, tvorba, hudba, výtvarné umění

Kultura Bulharska je po staletí silně ovlivňována regionálním postavením země. Umění navazuje zpočátku na tradice antické a thrácké, silný vliv má řecko-byzantská kultura. Orientální prvky turecké se prosazují zejména od 14. století, kdy Bulharsko upadlo pod osmanskou nadvládu, v níž setrvalo až do poloviny 19.století. Zejména lidová slovesnost však nese všechny znaky uchovávané kultury slovanské. Významnou roli sehrál příchod žáků věrozvěsta Metoděje, z nichž nejvýznamnějším byl Kliment Ohridský (+916), který se stal prvním bulharsky sloužícím biskupem. Zdokonalil hlaholici a významně přispěl k uchování odkazu Cyrila a Metoděje (sepsal tzv.panonské legendy). Hlaholice byla za cara Simeona, velkého příznivce vzdělanosti, nahrazena novým písmem upraveným z velkých písmen řecké abecedy, tzv.cyrilice.

Turecká nadvláda značně narušila kulturní vývoj národa. Její renesance nastala až v 19.století v souvislosti s národním obrozením. Slovanská kultura literární a výtvarná se udržovala zejména kolem monastýrů, významnou roli sehrála lidová světská píseň (zbojnická) a osvobozenecká literatura (například poezie Boteva či Rakovského). Novou epochu odstartovalo osvobození (1878). Začala se rozvíjet umělá tvorba hudební, výtvarná a literární, vznikalo bulharské divadlo.Velkou úlohu měli v tomto procesu také čeští umělci, malíři, dirigenti i učitelé. Pro bulharské umění je ve všech jeho kategoriích typické sepětí s reálným životem a sentimentální vztah k rodné zemi. Duch kultury národa je podle našeho mínění nejvíce ukryt v lidových zvycích a tvorbě, proto tomuto tématu věnujeme největší prostor.

Lidové zvyky a tvorba

Lidová tvorba vypovídá nejlépe o duši a životních podmínkách bulharského národa. Jejím projevem je lidová poesie a písně, lidové slavnosti (dodnes místy udržované) i tradiční kroje a další umělecké artefakty. O nejstarší lidové tvorbě není mnoho informací. Je však zřejmé, že u lidu byly i přes jeho christianizaci dlouho hluboce zakořeněny pohanské zvyky, báje a pohádky. Ottův slovník mluví o víře v horské víly samodivy, zlé víly broďů brodnice, zlé duchy psoglavý a připomíná pověry hadí, orlí atd. Rozšířena byla i víra ve vampýry. Léčení (magija, bajaranje) provozovali čaroději a čarodějnice (vražalci, vrački). Znaky pohanských tradic se zachovaly například v maškarních průvodech (kukeri), oslavách vína (Trifon Zarezan, 14.2.) či tradičních oslavách plodnosti a přírodních sil tzv. nestinarstvu (20.5.), kdy staré ženy v transu tančí bosé na žhavých uhlících. Právě tento zvyk je však ukázkou naplnění pohanských zvyků křesťanským obsahem. Datum se kryje s dnem sv.Konstantina a součástí zvyku je oslava ikon, které se nosí k pramenům. V květnu se konalo více obřadů pro zajištění úrody, které předznamenávaly jarní zemědělské práce. Dodnes je např.oblíbený svátek sv.Jiří (Georgiev den, 6.5.). V období sucha skupina děvčat vodila od stavení ke stavení dívku ověčenou zelení, tzv.peperudu či dodolu, kterou hospodáři polévali vodou, přivolávali déšť a dívky zpívali. Průvody děvčat se také konaly na Lazarovu sobotu (týden před Květnou nedělí). Počátkem března si Bulhaři vyměňují figurky z červené a bílé příze, tzv.martenički.Nejpatrněji se projevuje lidová tvořivost v tanci a zpěvu. Tradičními tanci jsou choro a račenica. Jejich rytmus je poměrně složitý a vyžaduje často náročné pohyby těla, odpovídající temperamentu jižních národů. Hudební nástroje jsou gajda (dudy), kaval (píšťala), gusle (housličky) a buben. Národní písně znějí monotónně, základní nápěvy jsou asi čtyři. Text plně souvisí s nápěvem, který určuje rytmus. Rým není důležitý. Objevují se písně obřadní (související s přírodními jevy), bytové (týkající se každodenního života, často života horalů), milostné, svatební, ale také historické a hajducké, připomínající různé zbojníky a hrdinné bojovníky proti Turkům. Každá vesnice měla své zpěváky, kteří skládali nové písně. Většinou to byly ženy. Písně se předávali během přástek. Vedle písně je zřejmě nejdokonalejším projevem společné tvořivosti lidový

kroj. Odráží se v něm nejcharakterističtější výtvarné znaky předávané z generace na generaci i konkrétní životní podmínky toho kterého kraje. Bulharské kroje vznikly většinou v 15.století. Mají mnoho společného s kroji ostatních slovanských národů, ale kontaktem s kulturami, se kterými se během své historie Bulhaři stýkali, získaly svou specifickou podobu. Původní mužský lidový oděv tvoří bílý kraj, těsné kalhoty a krátký kabát. Je typický pro severozápad země. Východní Bulhaři nosí naopak kalhoty široké (poturi) a kraj je tmavý. Doplňkem mužského kroje je homolovitá nebo plochá beranice (kalpak), široký barevný pás z tkaniny a pantofle z vepřové kůže. Ženské kroje se rozdělují podle hlavní části oděvu do tří základních skupin. Pro první je typická dlouhá černá sukně se širokým okrouhlým výstřihem (tzv.sukman), která se nosí hlavně v jižních krajích. Druhou skupinu tvoří dlouhé šaty černé, zelené či modré barvy se zapínáním vpředu (tzv.saja). Třetí typ charakterizují dvě zástěry a krátká šněrovačka. Nosí se hlavně na severu. Zde také převládají jako vzory geometrické ornamenty a motivy ptáků. Rostlinné motivy jsou charakteristické pro severozápadní Bulharky. Dívka z Dobrudže na sobě bude mít dlouhé červené šaty se dvěma tmavými pruhy dole, dlouhými bílými rukávy a pruhovanou do zelena zbarvenou zástěrou. Dívka z Rodop bude mít šaty bez rukávů, ve výstřihu stříbrnou výšivku, červenou kostkovanou zástěru pod širokým červeným pásem a pestrobarevný šátek na hlavě.Součástí ženských krojů jsou čelenky, náhrdelníky z mincí a kulaté spony. Do lidové tvorby patří také ručně tkané koberce (kelimy), barevná keramika, řezbářské práce, ikonografie, předměty z tepaného kovu a podobně.

Literatura

Začátky bulharské literatury souvisí s vládou cara Simeona (10.století), kdy vznikly dvě literární školy: ohridská a preslavská. Ohridskou reprezentuje Metodějův žák Kliment, který uchovával odkaz slovanských věrozvěstů. U preslavského dvora působil například první bulharský básník Joan Exarch. Další rozkvet nastal až ve 13. a 14. století, na sklonku druhé bulharské říše.Nejvýznamnějším literátem tohoto období je vlastenecký patriarcha Evtimij Trnovski a jeho žáci. Z této doby pocházejí také významné překlady (Alexandreis, Trójská kronika, Přírodopisný slovník). Za turecké nadvlády se literární tradice zachovávaly pouze ve slovanských monastýrech. Sepisovaly se kroniky o porobení země. Rozvíjela se lidová tvorba, pohádky, báje, balady a epické písně o hrdinském boji proti Turkům. První osobností národního osvobození byl Paisij Chilendarski, který sepsal Dějiny slovanských Bulharů (1762). Dílo sice nemá valné ceny vědecké, ale přispělo významně k burcování národa. Jeho žák Sofronij Vračenski vydal první tištěnou knihu, naučnou sbírku Nedelnik. Vznikají díla věnující se boji za osamostatnění bulharské církve a škol, tisknou se první učebnice, neboť za deset let od založení první školy v Gabrovu (1835) vzniklo již na padesát obecných škol. Mezi představitele revoluční poezie 2.poloviny 19.století a revoluční agitátory patří Sava Rakovski (sbírka Lesní poutník), Petko Slavejkov a snad nejnadanější Christo Botev (lyrická sbírka Básně), který padl v osvobozeneckém boji. V próze vynikl Ljuben Karavelov (Bulhaři za starých časů).Sympatie osvobozenecům snahám bulharů projevovali významní literáti doby (Turgeněv, Dostojevskij, Hugo a u nás Svatopluk Čech, Karolina Světlá či Eliška Krásnohorská). Po osvobození (1878) nastává překotný shon po doplnění všeho, co bylo v literatuře zameškáno, snaha obsáhnout všechny literární obory, zahraniční směry a vzory. Nejznámější postavou této doby byl Ivan Vazov, básník a romanopisec připodobňovaný k našemu Jiráskovi. Podobně jako on dokázal obratně popisovat vnější děje, ale psychologie postav nebyla příliš propracovaná. Čerpal z nejnovější revoluční historie. Evropský zájem vzbudilo dílo Pod jařmem popisující přípravy na povstání. Vazov se osobně znal s revolučními vůdci a složil také báseň Panagjurští povstalci, která znárodněla jako revoluční píseň. Rozvíjí se také venkovská próza. Jmenujme alespoň i u nás přeloženého Elina Pelina (Větrný mlýn). Proti realismu vystupují v 90.letech 19.století individualisté reprezentovaní například Penčo Slavejkovem a v poezii symbolismus, který přinesl Pejo Javorov. Básnířka Dora Gabe přeložila básně Nezvalovy a on u nás naopak přeložil některé

její verše. Sociální poezii se věnoval Nikola Vapcarov. Význačnou postavou bulharské povídky je Jordan Jovkov. Po 2.světové válce se literatura věnuje partyzánskému odboji, dělnickému hnutí a budování socialismu. Rozvíjí se ale také dětská literatura, historický román a povídková tvorba. Bulharská literatura u nás není příliš známá a v posledních letech se u nás žádné nové překlady neobjevují. Nedávno byl v české televizi odvysílán dokument o oblíbeném disidentském básníkovi a písničkáři Nedjelko Jordanovovi (sbírka 18.června).

Divadlo a hudba

Počátky hudebně divadelních představení lze hledat v hudebním přednesu biblických textů v křesťanských chrámech, v nichž převládá řecko-byzantský vliv. Nejstaršími památkami tohoto typu jsou tzv.bulharské sekvence, Beseda presbytera Kosmy z 10.století a Bolgarskij rospjev ze 14.století. Nejslavnějším byzantským pěvcem bulharského původu byl Joan Kukuzeles. Během turecké okupace existovaly pouze lidové obřady s divadelními prvky a lidovými písněmi. Až v době národního obrození v plovíně 19.století se začala konat ochotnická představení (první v r.1856). Plovdivský soubor měl při hostování v Sofii takový úspěch, že ho ministerstvo osvěty přimělo k trvalému usazení v tomto městě. Tak byl položen základ divadla, které se v r.1914 stalo divadlem Národním. O jeho rozvoj se zasloužil český herec Josef Šmaha, který byl povolán jako ředitel divadla. Dnešní budova Národního divadla Ivana Vazova pochází z r.1907 (obnovena po požáru byla r.1929 a modernizována v 80. letech). V r.1910 měla premiéru první bulharská opera Ubožáčka (E.Manolov). Ve dvacátých letech se operní soubor od divadla osamostatnil a vznikla sofijská Národní opera. Důležitou roli sehrál skladatel a dirigent G. Atanasov. U počátků rozvoje bulharské hudby stáli i čeští školení zpěváci a dirigenti vojenských hudeb. Připomeňme také, že r.1915 vznikl první hraný bulharský film Bulhar je galantní. Po 2.světové válce nastává velký rozmach, postupně vzniká na šedesát státních divadel a operní divadla v Plovdivu, Varně, Ruse a Stare Zagoře. Světově proslulým se stal zpěvák N.Gjaurov. V současnosti se v Bulharsku každoročně konají prestižní mezinárodní festivaly hudby a scénického umění jako např.Sofijské týdny hudby (květen-červen), Novoroční hudební festival v Sofii (prosinec-leden), Březnové hudební dny v Ruse, Léto ve Varně (červen-červenec), Festival umění Appolonia v Sozopolu (září), Festival hudby a scénického umění v Antickém divadle v Plovdivu.

Výtvarné umění a architektura

Původní památky thrácké, řecké, římské, byzantské a staroslovanské se dochovaly obvykle jen v zříceninách (Pliska, Preslav, Trnovo, vrch Carevec). Nejstaršími památkami výtvarnými jsou nástěnné malby v hrobkách v Kazanlaku či Silistře. Známy je skalní reliéf v Madaře zobrazující jezdce zabíjejícího lva. Jedná se zřejmě o připomínku hrdinských činů chánů první bulharské říše. Pro architekturu jsou příznačné baziliky a rotundy (např.v Plisce či v Preslavi). Raně středověké malířství reprezentuje ikonografie (Bojana, Bačkov).

Vysoce hodnocené je obrozenecké umění (18.-19.století), zejména řezbářství a kovotepectví patrné na vyřezávaných stropech a vratech a četných ikonostatech. Obrozeneckou architekturu reprezentují půvabné, bohatě zdobené domy, kde je jedním z nejdůležitějších materiálů dřevo. Najdeme je zejména v Koprivštici, Plovdivu, Melniku, Velikém Trnovu ad. Pozoruhodným zjevem této architektury je architekt-samouk Nikola Fičev. Významné jsou umělecké práce na přestavbě rilského monastýru ve stylu klášterů na hoře Athos (1833-47).Současná podoba je dílem domácích architektů (Pavel, Debrlija, Rilec), malířů a řezbářů samokovské, razložské a debrské školy. Cenný je vyřezávaný a zlacený hlavní ikonostar, vnější i vnitřní malby a další památky v knihovně a muzeu kláštera.

Po osvobození se prosazuje v architektuře duch historismu. významnými stavbami je chrám Alexandra

Něvského a Národní divadlo v Sofii. Prvním bulharským malířem nové doby byl Anton Mítov (motivy z lidového života) a Češi Ivan Mrkvička (podobizny) a Jaroslav Věšín (vojenské výjevy). Zakladatelem sochařství je I.Lazarov (sociální náměty). K dalšímu rozvoji dochází po porážce fašismu. Rozvíjí se moderní architektura, rekreační soubory apod. Z výtvarníků jmenujme jména Majstor, Stančev, Milev, Štrkel, Zacharov...

Do historie moderního výtvarného umění se celosvětově zapsal Christo Javašev, který užívá většinou jen svého křestního jména. Zabývá se objektovým uměním, tzv.empaketaží, která ozvláštňuje předměty tím, že je balí do plátna, papíru či fólií. Od malých předmětů se Christo dostal k zahalování celých budov a dokonce i pobřeží Little Bay u australského Sydney (1969) či k zavěšení obrovské, tisíc tun těžké opony přes údolí Velkého kaňonu v Coloradu (1979) Na těchto výtvarných akcích pracovali celé týmy pracovníků. Mezi významné výtvarné umělce současnosti patří např.V.Dimitrov, K.Šturelkov, N.Petrov, S.Seferov, G.Genkov, B.Angelušev, A.Dalčev, V.Rašidov ad.